

J.J. Rousseau i la lectura: del Robinson Crusoe a la literatura infantil

Núria Obiols i Suari*

Resum

En aquest article tractarem diversos aspectes sobre la relació de Rousseau amb la lectura. Un d'ells fa referència a l'afecció lectora del cèlebre filòsof ginebrí cultivada des de la seva més tendra infantesa. Posteriorment ens centrarem en com tractava Rousseau aquesta afecció lectora en la seva obra *Emili o de l'educació* (1762). Això ens portarà a entrar en deteniment a l'única obra recomanada al seu deixeble, *Robinson Crusoe* (1719) de Daniel Defoe, sobre la que farem una anàlisi de les virtuts del seu protagonista, relacionant-les amb algunes idees pedagògiques rousseauianes. I, en darrer lloc, tractarem de trobar petjades de Rousseau en una tria d'obres de literatura infantil considerades com a clàssiques, així com d'altres més actuals. Tot plegat amb el propòsit de conèixer una mica més Rousseau considerant la seva relació amb la lectura com a lector infant, com a educador i la seva presència implícita en una selecció d'obres de literatura infantil.

Paraules clau

educació, lectura, literatura infantil, Rousseau, Robinson Crusoe

Recepció de l'original: 30 de juliol de 2013

Acceptació de l'article: 12 de setembre de 2013

Als meus pares, Claudi i Montserrat, que tan bé i amb tanta tendresa i passió em van saber encomanar la febre lectora

Introducció

I això va passar perquè el Llobató bo, desenganyat per totes les coses que li esdevingueren, s'havia transformat en un LLOP FEROTGE, com tots els llops d'aquest món. (Goytisolo, 2003, p. 24)

El poeta i escriptor Juan Agustín Goytisolo semblava transmetre a la perfecció la pèrdua de la bondat natural, i la corrupció del medi social, en un recull de contes que tenen com a origen el poema *El lobito bueno* (Goytisolo, 2003). Bondat i corrupció sobre la que tant va reflexionar el filòsof ginebrí J.J. Rousseau. En aquests contes podem observar com els seus protagonistes –un llobató bo, un príncep emmascarat en la maldat, una bruixa bona i un pirata honrat– pateixen les conseqüències de viure en una societat corrupta. Les seves ànimes nobles, malgrat tot, tracten que la seva bondat natural sigui la seva brúixola vital, tot i que no sempre assoleixen l'èxit.

D'això en parlarem al final d'aquest article. D'aquests contes del poeta i d'alguns relats adreçats al públic infantil on podem captar, sense que se'ns digui de forma explícita, espurnes de l'essència rousseauiana.

(*) Professora titular del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. La seva recerca es basa principalment en l'anàlisi literària, des d'una perspectiva pedagògica, així com d'altres fonts de l'àmbit de la ficció tals com el cinema o l'anàlisi de la imatge. Adreça electrònica: nobiols@ub.edu

Abans, però, ens agradaria introduir el tema observant el filòsof com a lector quan era infant. Durant l'any 2012 es va celebrar el tricentenari del seu naixement i això ha portat un gran nombre de commemoracions merescudes¹. Conscients que la nostra tasca no coincideix amb el moment esmentat, no per això hem deixat de fer-la amb la mateixa il·lusió amb la que es commemora una efemèride. Volem conèixer les lectures rousseauianes des d'una doble via: la del filòsof lector i la de la seva presència a l'imaginari infantil contemporani. Destacarem de forma especial l'única lectura recomanada a un jove Emili: *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe (1719), la qual enllaçarem amb l'emblemàtic tractat d'educació de Rousseau per extreure el que, des del nostre punt de vista, són les virtuts més destacables a les que cal dirigir esforços educatius. Una manera de retre-li homenatge traspassada ja la línia del seu aniversari.

Rousseau, lector infantil: Plutarc i les 'Vides Paral·leles'

Rousseau va ser un gran lector des de la seva més tendra infantesa. El seu pare va ser un factor clau en tot aquest assumpte relacionat amb l'afecció lectora donada la seva voracitat literària que va acompanyar-lo fins al final dels seus dies. Voracitat unida a la necessitat de creuar la línia entre la realitat i el somni, ni que fos només durant els instants dedicats a la lectura: «li agradava somniar i arrossegava al seu fill al país dels somnis» (Trousseau, 1993, p. 18), tot devorant les novel·les que els va deixar la mare en morir quan Rousseau tenia pocs mesos. La passió envers a alguna activitat educa, no en tenim cap dubte, i podem observar que també va ser així en el cas de Rousseau en el següent paràgraf:

Ignoro allò que vaig fer fins als cinc o sis anys; no sé com vaig aprendre a llegir; només recordo les meves primeres lectures i llur efecte en mi: és l'època en la qual dato sense interrupció la consciència de mi mateix. La meua mare havia deixat unes novel·les. Ens posàrem a llegir-les, després de sopar, mon pare i jo. D'entrada, només es tractava d'avesar-me a la lectura, a través de llibres divertits; però ben aviat l'interès va esdevenir tan viu, que llegíem alternativament, sense treva, i passàvem les nits en aquesta ocupació. No podíem deixar el volum fins que arribàvem a la fi. Alguna vegada, quan sentia les orenetes, a trenc d'alba, mon pare deia avergonyit: *Anem a dormir; sóc més criatura que tu.* (Rousseau, 1782-1789a, p. 19; 1782-1789b, p. 34)

De fet, Rousseau atribueix en certa manera a aquesta desmesurada passió lectora les seves tendències a tenir «nocions estrambòtiques i novel·lesques de la vida humana de les quals ni l'experiència ni la reflexió m'han guarit mai del tot» (Rousseau, 1782-1789a, p. 19-20). De tot plegat, acaba amb la conclusió que aquesta lectura afamada el va conduir a «sentir-ho tot sense haver pensat res» (p. 34). És interessant constatar aquesta conclusió en la seva cèlebre obra protagonitzada per l'Emili, de la que en parlarem al proper apartat, i que el porta de forma decisiva a ser tremendament prudent amb les lectures destinades al seu protagonista amb l'objectiu d'evitar aquestes tendències enemigues de l'educació desitjable.

(1) En una visita realitzada a l'estiu del 2011 a la casa de Montmorency, on va habitar Rousseau amb la seva companya *Thérèse Levasseur* entre els anys 1756 al 1762, ens van explicar amb detall els esdeveniments que estaven preparant per commemorar el tricentenari del filòsof nascut el 1712, entre els que destacaven l'exposició amb el títol *Rousseau, passionnément*. D'altra banda, cal destacar la web on es poden consultar els esdeveniments que encara, a dia d'avui, s'estan organitzant arrel del tricentenari del naixement del filòsof (<http://www.rousseau2012.ch>).

Aquestes tendències a les quimeres, o a les *rêveries*, van trobar certa cura amb altres lectures: «Sobretot Plutarc, que va esdevenir la meua lectura preferida. El plaer que sentia rellegint-lo sense aturall em va guarir una mica de les novel·les» (Rousseau, 1782-1789a, p. 20; 1782-1789b, p. 35). Com si d'una estratègia terapèutica es tractés, torna a insistir al quart passeig dels seus somieigs: «Del petit nombre de llibres que a vegades encara llegeixo, Plutarc és qui més m'atrau i m'aprofita. Va ser la meua primera lectura de la meua infantesa i serà la darrera de la meua vellesa; és quasi l'únic autor que mai he llegit sense treure cap profit» (Rousseau, 1782b, p. 63).

El que no ens deixa de sorprendre és que Rousseau llegís aquests textos als sis anys d'edat (Rousseau, 1782-1789b, p. 35). Així es confirma a *Els somieigs del passejant solitari*: «Aquesta angúnia per tot em va abocar en bona hora a la lectura. Als sis anys va caure Plutarc a les meves mans, als vuit ja me'l sabia de memòria; havia llegit totes les novel·les, m'havia fet abocar galledes de llàgrimes abans de l'edat en què el cor pren interès per les novel·les» (Rousseau, 1782b, p. 195-196). L'autor del pròleg d'una de les edicions de l'esmentada obra, Mauro Armiño, en fa el següent matís: «Des de l'edat de cinc o sis anys va tenir *rêveries*, una mena de consciència ininterrompuda de si mateix, una facilitat per a la incorporació de la seva ment a un món ideal, protagonitzat per ell al seu gust: l'espero per aquest somni van ser les lectures de Plutarc, sobretot, i les seves vides d'homes il·lustres, biografies en les quals s'encarnava: somnia Rousseau el que llegeix en aquesta edat infantil; a l'adolescència ho farà amb les novel·les, ajudat pels viatges a peu a Ginebra a Annency i a Torí, que faciliten el seu estat quimèric.... » (Rousseau, 1782b, p. 9).

De la lectura de Plutarc destaca especialment, com hem vist, les *Vides paral·leles* en les que es traça una comparació entre dos personatges, un grec i un romà, per destacar aquelles virtuts i defectes d'ambdós. No hi ha dubte que va ser una lectura molt coneguda i de referència en diversos moments històrics i citada per molts autors com Michel de Montaigne tal i com ho expressava a diversos capítols –per exemple, el quatre i el quaranta dos– dels seus *Assaigs* (Montaigne, 1580-1588).

Per suposat, els homes il·lustres de Plutarc no va ser l'única companyia lectora de Rousseau, com hem dit, sinó que altres novel·les van nodrir el seu món particular. Per exemple, *L'Histoire de l'Église et de l'Empire*, de Jean Le Sueur (1730); el discurs de Bousset sobre la Història Universal (1766); la *Histoire de la republique de Venise*, de Paulin de Masclari Battista Nani (1702); *Les Metamorfosis* de Publi Ovidi Nasó (43 a.C.-17 d.C.); *Les Caracteres ou les Moeurs de ce siècle* (1688), de Jean de La Bruyère; *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686), de Bernard le Bovier de Fontenelle; els *Diàlegs dels morts*, de Lluçà de Samòsata, i alguns toms de Molière (Jean-Baptiste Poquelin) (Rousseau, 1782-1789a, p. 20; 1782-1789b, p. 35).

D'aquestes lectures interessants, de les converses que originaren entre mon pare i jo, es formà aquest esperit lliure i republicà, aquest caràcter indomable i orgullós, enemic de tot jou i servitud, que m'ha turmentat durant tot el temps de la meua vida en les situacions menys adequades per a donar-hi sortida. (Rousseau, 1782-1789a, p. 20; 1782-1789b, p. 35-6)

Veiem doncs que, posats a criticar la lectura com a nociva, no se n'està de considerar-la responsable de tot el seu pensament llibertari.

Més tard, l'afecció lectora de Rousseau va prendre altres rumbs en el seu procés a la maduresa (Rousseau, 1782-1789a). Al Llibre segon de *Les Confessions* ens ho explica alhora que tracta aspectes fonamentals de la seva vida, com són la seva relació amb Mme. de Warens que esdevindrà la seva protectora i amant, acollint-lo en la seva conversió al catolicisme. Posteriorment, ens relata la seva estada en un hospici –durant onze dies– en la que gestarà una de les parts fonamentals de la seva obra *Emili o de l'educació* (1762) com és la *Professió de fe del vicari Savoia*. Per a que Rousseau es posés de ple en l'escriptura d'aquesta obra mancaven molts anys encara. Però ja diu al Llibre vuitè de *Les Confessions* (1782-1789) que aquesta obra va ser fruit de vint anys de meditació i tres mesos de treball. Posteriorment, també a la mateixa obra, parla de les lectures durant la seva estada en un hospici. Del que n'acaba deduïnt que tot el que va llegir i estudiar va fer que se sentís amb força suficient per debatre a aquell que el volgués instruir a més d'esdevenir un trapella, «però no un llibertí» (Rousseau, 1782-1789a, p. 60; 1782-1789b, p. 95).

Per tant, podem concloure que Rousseau va ser un gran lector, des de la més tendra infantesa, contagiats per la passió paterna envers aquesta activitat. De les seves lectures en destaquen especialment Plutarc i diverses novel·les que, d'una manera o altra, i en base al que ens relata en les seves obres, van deixar en ell un segell particular a les seves consideracions sobre l'ésser humà. Les lectures són, per tant, una llavor fonamental del pensament rousseunià, tot i que ell insisteixi en la idea que aquestes han estat altament deformadores a la seva vida. Les més *culpables* són les novel·les, per ser el detonant de les seves quimeres, però també altres lectures que han estat l'origen del seu pensament lliure i republicà que, des del seu punt de vista, tants problemes li ha portat. Per tant tenim un Rousseau que viu amb goig i culpabilitat la seva afecció lectora que, segons ell i ja a la vellesa, només pot guarir un únic autor: Plutarc.

«La lectura és el flagell de la infància»

Amb una frase així de contundent (Rousseau, 1762a, p. 129; 1762b, p. 123), Rousseau rebutja la lectura com a estratègia educativa per tractar-se de quelcom perjudicial per a la bona educació dels infants, segons expressa al Llibre segon de l'*Emili*. Ja hem comentat abans que inclús renega de les seves passions lectores infantils per ser origen d'un pensament quimèric al qual hi atribueix la seva malaltia per vida. És lògic, per tant, que vulgui protegir al seu deixeble d'aquest patiment. Aquesta idea enllaça amb la seva concepció de l'educació i la preservació de tot allò natural en l'educand. No hi ha dubte que J.J. Rousseau ha estat un dels filòsofs més influents de la nostra societat i en la seva manera d'entendre-la. La idea de naturalitat, d'espontaneïtat, pren forma en la seva obra escrita: «Tot està bé quan surt de les mans de l'Autor de les coses, tot degenera entre les mans de l'home» (Rousseau, 1762a, p. 35; 1762b, p. 7). A *Les Confessions* –l'obra en la que podem conèixer-lo d'una manera més íntima i personal, si més no «tal com ell creu haver estat» (Starobinski, 1971, p. 15)– insisteix en aquest concepte de la bondat natural en repetides ocasions: «Solen ser gairebé sempre els bons sentiments mal dirigits els que fan que els infants iniciïn el camí cap al mal» (Rousseau, 1782-1789a, p. 37; Rousseau, 1782-1789b, p. 62).

El paidocentrisme, i la seva idea que els mals usos de criança i educatius malmenen l'educació dels infants, han estat eixos principals de la seva obra *Emili o de l'educació*

(1762). Justament, una de les qüestions que tracta Rousseau com a crucial per a la formació del seu deixeble és l'única lectura que li recomanarà: *Robinson Crusoe* és el llibre indicat i al qual dedicarem un apartat d'aquest article.

També hi ha altres lectures que reserva per quan Emili adquireixi certa maduresa. Les faules, per exemple, que les recomana a l'etapa de l'adolescència. Encara que no queden exemptes de crítica, ja que la seva moralitat simplista la considera més que discutible. De fet, pensa que cal evitar-les abans d'aquesta etapa de la vida per tractar de posar un vel als ulls dels infants: «Jo pregunto si és a nens de deu anys que cal ensenyar que hi ha homes que afalaguen i menteixen per profit?» (Rousseau, 1762a, p. 128; 1762b, p. 120). Aquesta cita prové de l'exemple que posa el filòsof a propòsit de la falla del corb i la guineu i serveix per exemplificar aquesta idea que, per a Rousseau, és fonamental: cal allunyar els nens dels aprenentatges verbalistes i d'un judici moral precipitat. Considera que no és el moment, el qual arribarà més tard, quan adquireixi prou capacitat. Abans ens adverteix que «Res de més va, de més mal entès que la moralitat amb la que s'acaben la major part de les faules» (Rousseau, 1762a, p. 285; 1762b, p. 314). Idea sobre la que torna a insistir al quart passeig dels seus *Somieigs del passejant solitari* (1782).

D'altra banda cal dir que Plutarc no és ni molt menys tan taxatiu com el seu fidel lector: «l em sembla que el diví Plató aconsellava encertadament a les nodrisses que no contessin als nens llegendes agafades a l'atzar, perquè no succeís que les ànimes d'aquests s'omplissin des del principi d'insensatesa i de corrupció» (Plutarc, 2001, p. 17)². És a dir, Plutarc no és tan reticent que arribin a oïdes de l'infant històries diverses a tall de llegendes, però sí posa l'accent en la necessitat que aquestes no siguin fútils. Que algú amb responsabilitat educativa vetlli per la idoneïtat del seu contingut, recomanació que també fa Aristòtil a *La política* (Aristòtil, 1974, p. 299) al capítol XVII del Llibre setè, i Michel de Montaigne al capítol 23 dels seus *Assaigs* (Montaigne, 1580-1588).

L'excepció: Robinson Crusoe

Rousseau considera que només hi ha un llibre que se salva de la selecció de lectures per al seu Emili:

...n'hi ha un que constitueix, a parer meu, el millor tractat d'educació natural. Aquest serà el primer llibre que llegirà el meu Emili; durant molt de temps aquest serà l'únic llibre de la seva biblioteca, i sempre més hi conservarà un lloc preferent. Les nostres converses sobre ciències naturals consistiran en comentaris d'aquest text. A mesura que anem progressant, servirà de prova de l'estat del nostre enteniment; i, mentre el nostre gust no s'hagi malmès, la seva lectura ens plaurà sempre. Quin és, doncs, aquest llibre meravellós? Aristòtil? Plini? Buffon? No. És *Robinson Crusoe*... que es cregui ell mateix un Robinson. (Rousseau, 1762a, p. 210-11; 1762b, p. 222)³

Totes aquestes consideracions apareixen al Llibre tercer, quan Emili té entre dotze i quinze anys. És una novel·la que encaixa perfectament amb la idea de la lectura com a factor primordial de la formació de l'esperit humà. És, per

(2) Plutarc cita a Plató (República 377 b-c).

(3) Il·lustració anònima per a una edició de 1910 de Robinson Crusoe editada per Heinrich & Cia

tant, el llibre de Defoe on Rousseau troba el reflex literari més adient a la seva aventura pedagògica. La vivència extraordinària del protagonista presenta uns clars lligams amb el pensament educatiu del filòsof, tal i com més endavant ens dedicarem a analitzar.

Robinson Crusoe va ser una novel·la escrita per la ploma del londinenc Daniel Defoe, nascut en data incerta⁴ (1660) i mort al 1731 «a una posada londinenca, davant la indiferència de la cultura del seu temps» (Pascual, 1998, p. 8), publicada al 1719 amb un títol molt extens i que comença amb *The life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe*. Va tenir tant d'èxit i tantes imitacions que fins i tot se'n va crear un terme per designar-les: robinsonades⁵. Cal remarcar de manera especial *El nuevo Robinsón. Historia moral reducida a diálogos. Para instrucción y entretenimiento de niños y jóvenes de ambos sexos* (1779), del pedagog alemany J.H. Campe (1746-1818). En aquesta obra trobem una adaptació de la novel·la de Defoe de la qual en va fer la versió espanyola Tomás de Iriarte. En ella es recalca el fet de ser menys perillosa per als catòlics que la de Defoe, en la que es feia evident el protestantisme de l'autor. D'altra banda, també és interessant destacar una altra adaptació amb el títol *El Robinsón Cristiano* (1943), del canonge Christoph von Schmid (1768-1854), on podem conèixer les aventures d'un noi de dotze anys, amb el nom de Godofredo que, a conseqüència d'una terrible tempesta durant un trajecte en barca amb el seu pare, va a parar sol a una illa deserta (Schmid, 1943, 17).

Igual que el seu personatge, Defoe va desobeir les ordres paternes quant al seu destí que el catapultava cap a la tasca de predicador. Finalment es va dedicar al comerç, elecció que li va permetre viatjar. Robinson no s'havia d'immergir en la seva aventura viatgera i el destí li deparava també un altre port segons els designis paternes, amb la qual cosa, l'arrencada de les seves vides guarda un curiós paral·lelisme.

D'altra banda, cal destacar que es tracta d'una obra difícilment contextualitzada a la seva època, atès que s'hi barreja, per un costat, «el to viu i realista de la prosa elisabetiana, però de forma molt tardana, amb la sequedat econòmica i científica de Hobbes, resultant que es presenti a nosaltres amb tanta energia com si fos un contemporani nostre» (Valverde, 1968, p. 389).

Si llegim amb atenció la famosa obra de Daniel Defoe trobem diversos punts de connexió amb els ideals del filòsof, especialment pel que fa a la part dedicada a les seves aventures com a naufrag on es palesa l'esperit de supervivència més obvi en un medi que el repta i el posa a prova constantment. No pot haver-hi una situació més idònia ni més suggerent per a Rousseau d'acord amb el que ens diu a *l'Emili*: «Només es pensa a conservar l'infant; no n'hi ha prou; se l'ha d'ensenyar a conservar-se ell mateix quan sigui home, a suportar els cops de la sort, a afrontar l'opulència i la misèria, a viure,

(4) Tot i que es suggereix el 30 de setembre (Pujol, 1996, p. 14), data de gran importància per tractar-se del dia que Robinson posa els peus per primer cop a l'illa.

(5) Hi ha una gran quantitat de novel·les adaptades per al públic infantil que es coneixen amb aquest terme creat per Herman Ullrich a la seva obra *Robinson und Robinsonaden* (1898) per a anomenar les traduccions i imitacions de Robinson Crusoe (Suárez, 1994) i de les que hi ha un recull especialment interessant i detallat a Gottlieb, G. i Plumb, J.H., 1975, p. 147-154. D'altra banda cal dir que, així com les petjades de l'emblemàtica obra de Defoe, han estat múltiples, també ho ha estat l'estudi d'obres que, d'una manera o altra, s'han situat com a precedents de *Les aventures de Robinson Crusoe*. Un exemple emblemàtic n'és el robinson medieval (s. XII) del granadí Ibn Tufayl (Lomba, 1992).

si cal, en els glaços d'Islàndia o en l'ardent roquissal de Malta» (Rousseau, 1762a, p. 42; 1762b, p. 15).

Ho detallarem tot seguit examinant alguns paràgrafs extrets de *l'Emili* i els anirem compaginant amb diferents fragments de l'obra de Defoe amb l'ànim de cercar els llaços entre una i altra obra. Per explicar-ho, ho hem estructurat seguint un fil del que considerem que seria un catàleg de virtuts que semblen més elogiades per Rousseau del protagonista de l'obra de Defoe i que han de servir d'exemple a Emili. Robinson esdevé així un mirall per a Emili.

Reflexivitat

Vull que s'hi capfiqui (...) que es preocupi per les mesures que hauria de prendre si li arribés a faltar una cosa o una altra, que analitzi la conducta del seu heroi, que jutgi bé si s'ha deixat alguna cosa, si ha actuat de la millor manera possible. (Rousseau, 1762a, p. 211; 1762b, p. 223)

No hi ha dubte que aquesta és una preocupació fonamental per a Rousseau i l'itinerari pedagògic dibuixat per al seu deixeble, que coincideix amb el tarannà constant i tenaç d'en Robinson. Per al primer, es tracta d'una lliçó de vida i, per al segon, es tracta d'una lliçó de supervivència. Per a ambdós és necessari aturar-se i reflexionar sobre com actuar en moments determinants. La vida i la supervivència impliquen que cal caminar amb compte i rumiar, la qual cosa es tradueix en un subtil aprenentatge per part de *l'Emili*, tant si es tracta dels punts cardinals –al Llibre tercer– com en el seu procés de prometatge amb Sofia –Llibre cinquè– moment en el que, fins i tot, Rousseau opta per mentir a *l'Emili*, d'una manera certament macabra, anunciant-li la mort de la noia. Tot amb un únic propòsit: demostrar-li que és esclau dels seus desitjos (Rousseau, 1762a, p. 513; 1762b, p. 594).

A l'obra de Defoe trobem molts fragments on l'heroi reflexiona. Un d'ells és quan Robinson, acabat d'arribar a l'illa, ha de considerar el que troba al seu vaixell naufragat per sobreviure en el que li depara el medi hostil:

Em va sorprendre una mica, però vaig remuntar amb aquesta reflexió satisfactòria: que no havia perdut el temps ni havia estalviat esforços per treure tot allò que em podia ser-me útil i, de fet, poques coses quedaven que em podia haver emportat si hagués tingut més temps. (Defoe, 1719, p. 77)

Posteriorment, Robinson decideix buscar un tros de terra «més sa i convenient» i busca maneres d'alliberar el seu esperit angoixat:

Aleshores vaig començar a considerar seriosament la meva situació i les circumstàncies a les que em veia reduït, i vaig anar analitzant per escrit l'estat de la meva posició, no per deixar-ho a qui vingués darrera meu, ja que no era probable que tingués hereus, sinó per alliberar els meus pensaments de l'obsessió diària que afligia el meu esperit. (Defoe, 1719, p. 88)

Per tant, considerem que aquesta primera virtut es basa en la capacitat de reflexionar per escollir la conducta més adequada, la qual cosa, òbviament, Rousseau exigeix al seu *Emili* quan aquest mostra la maduresa que li permet fer-ho. Però calcular les mesures a prendre també es tradueix en un principi educatiu fonamental: l'autonomia. Valdre's per un mateix seria l'objectiu clau d'aquest elogi a la reflexivitat que trobem en una i altra obra. Robinson se n'acaba sortint per ell mateix. I *l'Emili* n'haurà d'aprendre des del bressol mitjançant, de bon principi, les seves primeres sensacions que «només són les de plaer i dolor» (Vicens, 1978, p. 52).

Austeritat

El veig seient sota una alzina, saciant la seva set al primer rierol, trobant el seu llit al peu del mateix arbre que li ha proporcionat el menjar, i ja estan totes les seves necessitats satisfetes. (Rousseau, 1750, p. 82)

D'aquesta manera es referia Rousseau a l'home natural en el seu *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat dels homes* (1750). Descripció que concorda plenament amb el següent contundent consell als pares extret de *l'Emili*: «Sabeu quin és el medi més segur per fer miserable al vostre fill? Acostumeu-lo a obtenir-ho tot». (Rousseau, 1762a, p. 93; 1762b, p. 78)

Òbviament aquesta màxima ha de servir com a punt d'arrencada per aquest propòsit tan essencial per a la vida, saber viure només amb allò necessari i que queda perfectament exemplificat a les pàgines de Robinson:

En un mot, la natura i l'experiència de les coses m'ensenyaren, després de reflexionar degudament, que totes les coses bones d'aquest món només són bones en la mesura que ens fan servei i que tot allò que amunteguem per tenir-ne més, ho gaudim tan sols en la mesura que ens en servim. (Defoe, 1719, p. 167-168)

De fet, aquesta mateixa idea és expressada pel propi Rousseau en moments com el de la seva estada a la caseta de camp de Montmorency, entre els anys 1756 al 1762, relatada al Llibre novè i desè de *Les Confessions*, on es desfà en afalacs envers la vida al camp i el seu *deliri rural* (Rousseau, 1782-1789a, p. 323): «Finalment la idea que la naturalesa sempre li havia brindat més instants de profundes alegries i felicitat va tenir més força que l'ànim d'assolir la glòria i el reconeixement a la ciutat» (Garcia i Ferrero, 2012, p. 25). Ben coneguda és la seva gran afeció pel coneixement de les herbes que el va acompanyar des de ben jove, de manera intermitent, durant tota la seva vida. Tot i que en aquesta vida rural que emprèn en diversos moments no deixa de tenir les comoditats a les que hi està avesat. Rousseau no és Robinson. No caça, no construeix habitacles ni cerca el menjar cada dia. Té el plat a taula i el servei quan se'l pot permetre, donada la seva inconstant, i a cops, precària situació econòmica. No obstant, això no impedeix que ell mateix recalqui la necessitat de mesurar els béns en tant que estrictament necessaris i evitar caure en l'opulència innecessària i banal. Idea que enllaça perfectament amb aquest fragment de *Robinson Crusoe*:

Em va sorprendre una mica, però em vaig refer amb aquesta reflexió satisfactòria: que no havia perdut el temps ni havia estalviat esforços per treure'n tot allò que em podia fer servei i, de fet, poques coses hi quedaven que m'hauria pogut endur si hagués tingut més temps. (Defoe, 1719, p. 77)

Per tant, una altra virtut que enllaça l'educació d'Emili amb la vida de Robinson és l'austeritat. Viure amb poca cosa enforteix l'ànima de tots dos i els condueix, un cop més, cap a la seva autonomia. La dependència dels béns materials ens afebleix.

Humilitat

Però cap d'aquestes virtuts seria possible sense una altra d'essencial: la humilitat present en tot moment que ens porta a reconèixer-nos com a éssers imperfectes. A cops febles, però millorables. En aquest procés, sorgiran emocions complexes tals com el penediment, la tristesa o l'odi que requereixen ser legitimades o, com a mínim, acceptades per comprendre's un mateix. La seva negació seria una fal·làcia intolerable quan

el que es pretén és mostrar l'ànima humana en tota la seva plenitud, tant a l'*Emili*, en quant la seva formació, com a *Robinson Crusoe*, quant a la seva supervivència:

...que prengui bona nota de les seves falles, i que se n'aprofiti per tal de no caure-hi si es trobava en una situació similar. (Rousseau, 1762a, p. 211; 1762b, p. 223)

És evident que les conjuntures en què es troben ambdós personatges els desprèn de prepotència i els situa en una esfera on les errades, molt sovint, es posen en evidència. Cal deixar un espai per als dubtes, per a les mostres de debilitat, que en definitiva l'han d'ajudar a créixer, en el cas de l'*Emili*, i a enfortir-se, en el cas de Robinson.

Un dels moments en què ho veiem és quan Robinson es penedeix de la seva aventura, amb un cost i desgast massa elevat a tots nivells tenint en compte l'objectiu pel qual s'inicia:

¿I per què havia hagut de deixar la fortuna sòlida, una plantació tan ben proveïda pròspera i en expansió, per embarcar-me cap a Guinea de sobrecàrrec, a buscar negres, quan amb temps i paciència hauria incrementat tant el nostre capital, sense moure'ns de casa, que els hauríem pogut comprar a la nostra mateixa porta a aquells qui tenien per ofici anar-los a buscar? I encara que ens haguessin costat una mica més, la diferència de preu no valia pas els perills a què m'havia exposat. (Defoe, 1719, p. 246)

O, en un altre moment, quan diu:

–Com pots ser tan hipòcrita? –em vaig dir fins i tot en veu alta– pretens ser agraït per una situació de la qual més aviat pregaries de tot cor de ser alliberat, per més que t'esforcis a estar-ne content. (Defoe, 1719, p. 147)

Aquests espais de feblesa no només contenen els retrets que Robinson es fa a ell mateix per les seves decisions, sinó que també cap a Déu, al qual considera culpable de les seves desafortunades vivències, tot i que després sentirà altre cop penediment per aquests moments de debilitat personal i de tristesa en la que se sent sol i abandonat.

Les llàgrimes em queien a raig cara avall quan em feia aquestes reflexions i de vegades discutia amb mi mateix per quina raó la providència havia d'arruïnar tan completament les seves criatures i fer-les tan desgraciades, abandonar-les tan indefenses, tan deprimides, que era difícil de trobar racional sentir-se agraït per una vida com aquella. (Defoe, 1719, p. 84)

Aquest sentiment religiós de Robinson és explicat, no només per l'època, sinó que es tracta d'una novel·la que segueix l'estructura de la Bíblia i alguns dels seus personatges (Suárez, 1994). O en aquest altre moment en què diu:

Tan buit era de tota cosa bona o del més petit sentit d'allò que jo era o havia de ser, que als moments en què havia rebut els majors beneficis [...] no vaig tenir a l'esperit ni a la boca les paraules *Gràcies, Déu meu*. [...]. No, ni vaig esmentar el nom de Déu si no era per renegar i blasfemar. (Defoe, 1719, p. 170)

Observem, en la següent cita, quan les vivències ja han avançat considerablement, com es produeix aquests instants de reconciliació espiritual:

Em calumniaria a mi mateix si digués que no em sentia sincerament agraït al meu gran Preservador, de la singular protecció del qual jo em reconeixia humilment que li devia totes aquelles ajudes ignorades sense les quals hauria caigut inevitablement a les seves mans despietades. (Defoe, 1719, p. 248)

Aquesta oscil·lació entre l'amor i l'odi no deixa de ser cortina que amaga una de les nostres emocions més ancestrals: la por o, com ho expressa Julian Marías: «l de seguida, el terror: pensaments agitats, confusió, alienació» (Marías, 1958, p. 216). Robinson no oculta aquest sentiment envers les circumstàncies que li han tocat viure i que l'acompanyarà en tot moment. De fet és l'origen de la seva feblesa i que pot conduir a respos-

tes agressives, com en els moments en què Robinson ja és conscient que hi ha altres habitants a l'illa i no precisament amigables:

Em vaig indignar tant a la vista d'això, que vaig començar a premeditar la destrucció dels pròxims que hi veïés, fossin qui fossin i quants en fossin. (...) Durant tot aquell temps vaig conservar la meua tirada homicida i vaig dedicar la major part de les meves hores que hauria pogut esmerçar en coses millors, a la manera d'envoltar-los i caure damunt d'ells la pròxima vegada que els veïés, sobretot si anaven dividits en dos grups, com l'última vegada. (Defoe, 1719, p. 232)

Les contradiccions viscudes pel personatge de Defoe també les trobem en un jove Emili que, en comptes de Déu, pren per destí dels seus retrets al seu mentor. No cal dir quan, per exemple, Rousseau li menteix sobre la mort de Sofia, tal i com hem explicat anteriorment. Però hi ha certament a l'obra molts moments en què el deixeble es rebel·la contra el mestre, la qual cosa no deixa d'oferir espais ideals per expressar i reafirmar-se el filòsof en totes les seves pràctiques que, sens dubte, ell considera inqüestionables.

Altres moments en què aquesta humilitat robinsoniana es torna a posar en evidència és quan aquest tracta de fer una piragua i fracassa completament en els seus intents fins arribar a la conclusió

...no vaig tenir més remei que deixar-ho córrer. Hauríeu dit que no m'havia parat a pensar ni un moment en la meua situació mentre feia la piragua, perquè altrament hauria rumiat de seguida la manera de llançar-la a la mar. Però estava tan obsessionat amb la idea de fer aquest viatge per mar, que ni una sola vegada no se m'acudí de pensar com la trauria de terra. (...) Havia costat molts cops i molt fatigosos, us ho ben asseguro, i ara ja no calia sinó portar-la a l'aigua. Si hagués pogut fer-ho, no hi ha dubte que hauria emprès el viatge més desassenyat i amb menys probabilitats d'èxit que s'hagi emprès mai. (Defoe, 1719, p. 162-164)

Hem vist, doncs, com Robinson mostra la seva feblesa i, per tant, se'ns representa un ésser humil a través de moments de ràbia intensa provocada per la por. No és un superhome. Dubta, pateix, odia i, a cops, és poruc. I, no només això, sinó que viu en diverses ocasions i en primera línia el fracàs. No tenim cap dubte que aquest elogi encaixa també amb el primer al que hem fet esment: la reflexivitat car, gràcies a aquesta, Robinson serà capaç de comprendre per aprendre i de ressorgir de les tenebres que li depara el destí. En el cas d'Emili, el propòsit és el mateix. No obstant, en el seu cas, Rousseau no dubta a posar paranys per activar aquests moments. Si el destí no els posa, ell ja se n'encarrega. I, naturalment, també en el seu cas la reflexivitat es fa una aliada imprescindible per tal de comprendre quin rumb és el que cal prendre.

Destresa

Quan l'Emili pensarà a moblar la seva illa, tindrà un criteri molt diferent. Robinson hauria fet molt més cas de la botiga d'un ferrer que de totes les galindaines de Saïde. El primer li hauria semblat un home molt respectable, i l'altre un xarlatanet. (Rousseau, 1762a, p. 213; 1762b, p. 225)

Amb aquestes paraules fa referència Rousseau a un fet sobre el que insistirà i descriurà, al Llibre cinquè, referit a totes aquelles ocupacions a les que s'haurà de dedicar Emili i que consisteixen, bàsicament, en ocupar-se del camp, fer observacions de la natura, conversar amb els camperols o aprendre l'ofici de fuster. I, per suposat, com a ensenyament principal, estaria donar poc valor als diners i a les possessions materials. Molt abans d'arribar a aquesta acurada descripció, Rousseau ja deia:

Quantes reflexions importants sobre aquest tema farà l'Emili a partir del seu Robinson! Què pensarà quan vegi que el perfeccionament de les arts consisteix a subdividir-se, a multiplicar fins a l'infinit els instruments de les unes i les altres. (Rousseau, 1762a, p. 215; 1762b, p. 228)

Robinson encara n'és un exemple més clar de tot plegat, la qual cosa deuria ser un dels punts que més va fascinar al filòsof ginebrí perquè naturalment les seves circumstàncies el porten a posar a prova les seves destreses de manera constant:

Ja he esmentat que guardava les pells de tots els animals que matava, vull dir els quadrúpedes, i les estenia al Sol amb estaques, amb la qual cosa algunes es van tornar tan dures i aspres, que em van servir de ben poc, però d'altres en canvi em van ser molt útils. (Defoe, 1719, p. 173)

També ho veiem en d'altres moments quan ensenya a Divendres, el seu ajudant i aliat, a fer una llanxa emprant eines (Defoe, 1719, p. 285), o quan decideix adobar i assecar la fruita, ja que no se la pot endur tota:

Veient, doncs, que no podia amuntegar la fruita ni tampoc emportar-me-la en un sac, perquè d'una manera la malmetien i de l'altra s'esclafava amb el propi pes, vaig prendre una altra determinació: vaig aplegar una bona quantitat de raims i els vaig penjar a les branques dels arbres perquè s'adobessin i s'assequessin al sol. I pel que fa als poncems i a les llimones, me'n vaig emportar tants com vaig poder carregar. (Defoe, 1719, p. 131)

També quan ha de fer un sedàs per la farina i separar-la del segó i la pellofa per poder fer pa (Defoe, 1719, p. 157), o quan fa el recompte dels dies o quan comença a mancar-li la tinta.

...vaig resignar-me doncs a estalviar-la i a anotar tan sols els esdeveniments més destacats de la meua vida, sense continuar un memoràndum quotidià d'altres coses. (Defoe, 1719, p. 134)

Rousseau insisteix en la idea que Emili ha d'adquirir destreses d'ofici. Cal que s'espavili conreant la terra o treballant la fusta, la qual cosa és una constant en Robinson que, primer sol i després acompanyat, ha d'aprendre a desenvolupar totes les seves habilitats fins i tot conreant l'art de la cistelleria, tot i que...

...els cabassos no eren gaire bonics, resultaven molt manejables i pràctics per guardar-hi coses o dur-hi coses a casa. Per exemple, si matava una cabra lluny de casa, la podia penjar d'un arbre, escorxar-la, preparar la carn, tallar-la a trossos i dur-la a casa en un cistell. I el mateix si es tractava d'una tortuga. La podia obrir, treure-li els ous i un o dos trossos de carn (amb això jo ja en tenia prou), emportar-m'ho a casa en un cistell i deixar la resta. Els cistells grossos i fondos em van servir per al blat, que jo sempre desgranava tan bon punt era sec, i el preparava i l'encistellava. (Defoe, 1719, p. 185)

De fet, aquest elogi a la destresa és una constant en tota la novel·la de Defoe i la llista d'exemples seria certament interminable. A vegades parla de com munyir una vaca, de com fer formatge o de guardar el bestiar. El fet és que es tracta d'una virtut que conduirà, com les altres, a la supervivència i, aquesta, a l'autonomia. Tornem a insistir doncs, en el tret al que cal vincular l'existència de Robinson i d'Emili: l'autonomia i la destresa seran la clau per arribar-hi.

Enteresa

La virtut que serveix per compendiar totes les anteriors, i que no deixa de ser la columna vertebral de l'educació d'Emili i de l'existència de Robinson, és l'enteresa. Mantenir-la és tan difícil com controlar el timó d'un vaixell en mig d'una tempesta. Però, malgrat tot, malgrat els moments de feblesa, de malestar, de tristesa, l'enteresa és la que acaba per sorgir en ambdós personatges. En el cas d'Emili, quan l'enteresa el fa felicitar al mestre al final del seu guiatge: «guieu-me perquè us pugui imitar; i reposeu que ja és

hora» (Rousseau, 1762a, p. 555; 1762b, p. 646). I, en el cas de Robinson, els agraïments van envers Déu: «No em vaig pas oblidar d'aixecar el cor agraït al Cel. Perquè, quin cor podria deixar de beneir Aquell qui no tan sols havia proveït miraculosament un home perdut en tal desert i en una situació tan desesperada, sinó que també d'Ell prové tota salvació?» (Defoe, 1719, p. 340).

L'enteresa seria el premi obtingut pel resultat de l'experiència. De l'ampli i feixuc bagatge que duen tots dos personatges a les seves esquenes i que els han fet créixer i madurar. I l'un ha de ser exemple de l'altre. Una vegada més, Emili s'ha d'emmirallar en Robinson.

Petjades de Rousseau a la literatura infantil

Hi ha molts personatges de les lectures considerades dins l'univers de la literatura infantil que contenen una espurna rousseauiana a la que ens agradaria dedicar-los un espai d'aquest article. Pensem que la literatura clàssica i la contemporània és ben farcida d'obres on l'esperit del conegut *Emili* de Rousseau cavalca i es filtra entre els esdeveniments narratius. Primer tractarem alguns exemples clàssics i, després, alguns de més actuals.

Rousseau a algunes obres de la literatura clàssica infantil

Paidocentrisme, naturalitat, llibertat i espontaneïtat serien quatre substantius rousseauians que sorgirien de l'anàlisi de quatre obres clàssiques de la literatura infantil, com són *Peter Pan*, *El llibre de la jungla*, *Les aventures de Tom Sawyer* i *Pippi Calceslargues*. Som conscients que considerar clàssica aquesta última, publicada el 1945, és potser una mica agosarat per la seva proximitat temporal. Ens permetem la llicència atesa la joventut de l'existència de literatura infantil com a obra adreçada als infants.

Com dèiem, els quatre substantius són clarament trets essencials del pensament rousseauià. En el cas de l'ànima de l'emblemàtic Peter Pan⁶ (Barrie, 1911) trobem un regust del seu paidocentrisme. Peter és l'infant per excel·lència. L'infant que no vol créixer ni tan sols quan Wendy tracta de convèncer-lo que es quedi a casa seva. Alguns dels nens perduts ho fan, però no pas ell que desitja ser infant per sempre més. Tots els nens del món saben que la infància és un estat amb data de caducitat. I tots tenen desitjos de créixer, però no pas en Peter Pan que es mostra una *rara avis* amb regust de tristesa i certa nostàlgia. I aquesta eterna infantesa és el que més encisadora fa la seva identitat.

Ens agradaria recordar unes paraules de Janusz Korczack, de la seva obra *Com estimar l'infant* (Korczack, 1919-20, p. 100), en les que feia referència com la infància sap que «la veritable vida està a l'altre costat o els seus entreteniments expressen la nostàlgia dolorosa». Un nostàlgia que ens condueix a la idea de pèrdua:

(6) *Peter Pan i Wendy* fou el títol de la seva primera publicació. El seu autor fou l'escocès James Mathew Barrie, i va ser estrenada com a obra de teatre el 1904 i publicada com a novel·la el 1911.

En diversos aspectes crucials, Peter mai és un nen real. La construcció de l'edat del nen, la memòria sentimental o nostàlgica del nen perdut, pur, alliberat de les característiques menys amables o més preocupants de la infantesa. (Hunt, 1995, p. 189-190)

Pel que fa a Mowgli, aquell nen salvatge creat per Rudyard Kipling⁷ per ser-ne protagonista a *El llibre de la jungla* (Kipling, 1894), és la naturalitat la protagonista la que ens recorda els principis rousseauians d'Emili. En tots dos casos, Mowgli i Emili, ens trobem amb dos infants que expressen la idea de l'ésser humà en el seu estat més pur, més natural possible. Lluny de convencions i imperatius socials. En el cas de Mowgli, el paper de guiatge l'assumeixen dos personatges acompanyants: l'ós Baloo i la pantera Bagheera. Òbviament hi hauria diferències notables amb els preceptes rousseauians, en el sentit que els dos guies no escatimen discursos al seu deixeble, cosa absolutament rebutjable per a Rousseau. Però també hi ha proximitats en el sentit de deixar experimentar el deixeble per tal que aprengui a conduir-se a la vida. De fet, al llarg de tota la novel·la en trobem una multitud d'exemples, entrant fins i tot en contradiccions entre ells, tal i com podem observar al següent diàleg:

–Però pensa que és molt petit –digué la pantera negra, que hauria malavesat Mowgli si l'hagués hagut d'ensinistrar–. ¿Com hi poden cabre, en aquell caparró, totes les teves dites tan llargues?

–Hi ha res, a la Jungla, que de tan xic no es pugui matar? No. Per això li ensenyo aquestes coses, i per això li pego, molt suaument, quan es distreu.

–Suaument? ¿Què saps, tu, de suavitats, vell Potes-de-ferro? –grunyí Bagheera–. Porta tota la cara plena de blaus, avui, i és de la teva... suavitat. Uix! (Kipling, 1894a, p. 38; 1894b, p. 42)

El tercer substantiu al que fèiem referència és la llibertat que pren un significat molt especial en una de les obres més extraordinàries de la literatura infantil i de l'obra escrita del seu autor Mark Twain⁸ amb el títol de *Les aventures de Tom Sawyer* (Twain, 1876). En aquesta obra, llibertat i felicitat formen un tàndem indissoluble. De fet, Rousseau mateix parla de la felicitat per indicar que no és pas qui riu molt el més feliç. No s'ha de confondre amb l'alegria. I, efectivament, Tom Sawyer n'és un bon exemple, car no només no riu constantment com si fos un ximplet, sinó que la seva felicitat derivada de la seva llibertat li acaba donant més d'un disgust: «el benestar de la llibertat compensa moltes ferides» (Rousseau, 1762a, p. 83; 1762b, p. 65). Allò que deia Montaigne de «i que visqui a l'aire lliure i envoltat de perills» (Montaigne, 1580-1588, p. 257-258), pren un significat molt interessant en el personatge de Tom Sawyer. Viu a l'aire lliure tan bon punt és capaç d'escapar-se de la vigilància de la seva tieta Polly i, com a contrapunt, el seu cosí Sid és l'exemple més evident del que mai hauria de ser un infant: obedient, sumís i, sobretot, covard.

(7) *El llibre de la jungla* va ser una de les novel·les més conegudes de Rudyard Kipling on el regust de l'essència natural de l'ésser humà agafa connotacions encara avui fascinants per qualsevol que s'acosti a la seva obra. Rudyard Kipling (1865-1936) fou un escriptor d'origen britànic nascut a l'Índia, circumstància que es transmet en la seva extensa obra poètica i narrativa. Encara que una de les seves obres més conegudes és *El llibre de la jungla* (1894), n'hi ha moltes altres entre les que destaquen *El segon llibre de la jungla* (1895), *Kim* (1901) o *Records i contes* (1910). Se li va atorgar el Premi Nobel de Literatura al 1907.

(8) Mark Twain (1835-1910), pseudònim de Samuel L. Clemens, va créixer a Missouri, escenari d'algunes de les seves obres, entre les que destaquen *Les aventures de Tom Sawyer* (1876) i *Les aventures de Huckleberry Finn* (1885). A més de ser escriptor reconegut per altres novel·les, es va dedicar al periodisme des de molt jove.

El darrer personatge és la televisiva *Pippi Långström*⁹ (Lindgren, 1945) en la que regna per excel·lència l'espontaneïtat del personatge, tan afalagada per Rousseau en el seu *Emili*. A l'obra de l'autora sueca es posa en evidència una nena que no té ni la més mínima intenció d'ajustar-se a les convencions socials que li semblen avorrides i injustes en molts casos. Pippi viu un somni infantil molt transgressor que és viure sense l'autoritat paterna i materna. Viu sola i manté una amistat molt especial amb els seus amics, en Tommy i l'Annika. La seva generositat, la seva ingenuïtat, fan de Pippi un personatge molt especial. De fet, Pippi neix de la mà de la seva autora, Astrid Lindgren, per ajudar i reconfortar la seva filla malalta que havia de fer llit. Pippi va ser, en aquest cas, la vàlvula alliberadora per a la nena, situada a l'altre extrem: en absoluta llibertat i mestressa de la seva vida en tot moment. «Feu que exerciti el cos, els òrgans, els sentits, les forces, però manteniu-li l'ànima ociosa tant de temps com es pugui» (Rousseau, 1762a, p. 101; 1762b, p. 88), tal com campava la Pippi, feliç i lliure en el trànsit de les seves peculiars aventures.

Rousseau a algunes obres de la literatura infantil actual

Hi ha obres de la literatura infantil actual que coincideixen en gran part amb el pensament rousseunià. Tant és així que és inevitable recordar el filòsof ginebrí amb certa nostàlgia quan un llegeix aquests contes. El primer d'ells és una obra d'especial rellevància com són els contes del poeta José Agustín Goytisolo. Aquests relats són fruit del poema *El lobito bueno* (Goytisolo, 2003) i tenen com a protagonistes una sèrie de personatges que van lluitant en un medi hostil on la bondat ha de fer-se lloc de múltiples i sorprenents formes.

El primer personatge, un llobató nascut bo per essència, pren contacte amb la societat en una petita vila on és ben acollit. Les coses es compliquen quan, atesa la davallada econòmica que pateix la població, hi ha un èxode massiu cap a la gran ciutat a la recerca de noves oportunitats. El llobató no és menys en aquest trànsit. La soledat i el rebuig de la gran ciutat són els detonadors de la maldat del protagonista que es converteix en una bèstia que espanta i devora sense compassió. La bondat, en aquest cas, s'esfuma i dona pas a la maldat més despietada.

El segon dels personatges –i seguint l'ordre del poema– és el príncep dolent que oculta la seva condició bondadosa i suporta en silenci el seu camí formatiu per part dels sinistres personatges del regent, el mag i el conestable, que pretenen deformar-lo en la corrupció més absoluta. Finalment ell, que ha representat a la perfecció l'assimilació dels aprenentatges, acaba per desemmascarar els culpables i així esdevé un governant bo, just i molt estimat pel seu poble. En aquest cas, el pronòstic rousseunià pren un fil d'esperança amb un personatge que no es deixa corrompre pels seus preceptors.

El tercer dels personatges és una noia molt formosa que acaba disfressant-se de bruixa per tal de protegir-se d'assetjaments i enveges dels vilatans i que susciten al seu

(9) Astrid Lindgren (1907-2002) n'és la seva autora i la va publicar el 1945. Va guanyar el Premi Hans Christian Andersen el 1958, el que seria l'equivalent al Nobel de la Literatura Infantil. Sens dubte, *Pippi Calcesllargues* ha estat un dels personatges més coneguts de la seva ploma, però va escriure altres obres extraordinàries com *Els germans cor de lleó* (1973) o *Ronja, la filla del bandoler* (1981). Com a homenatge a aquesta autora existeix un premi amb el seu nom des de l'any 2003.

voltant tota mena de fabulacions sobre ella. Finalment emprèn un viatge cap a un altre lloc on aconseguix no haver d'anar disfressada per ocultar la seva bellesa i on la gent és amable i bona.

El darrer dels contes de Goytisolo, el més rousseunià de tots al nostre parer, és el del *Pirata Honrat* que, quan porta a terme el seu ofici, ho fa sense atacar les seves víctimes i les deixa a l'illa anomenada *Ignorada*, esperançat amb el propòsit de crear un món nou, una societat justa. Però aviat descobreix que la maldat acaba per corrompre les ànimes humanes. Fins que arriba a la conclusió que la infància és l'estat ideal per dur a terme el seu projecte social particular. Tal com expressava a *Del contracte social* (1762), amb una de les afirmacions que més polèmica va portar: «Per més que cadascú pugui alienar-se ell mateix, no pot alienar els seus fills, que neixen homes i lliures; llur llibertat els pertany, ningú més no té dret a disposar-ne» (Rousseau, 1762c, p. 49). Però els nens, quan creixen, acaben per cometre els mateixos errors que els adults. Entossudit amb la seva idea, prossegueix la seva cerca incansable portant a l'illa els nens cada cop més petits. Les conclusions a les que arriba són sempre les mateixes. El conte acaba amb la idea que el pirata honrat segueix buscant nens per dur-los a la seva illa i convida els lectors a recrear-se en la idea que, potser, ells mateixos són el tipus de gent a qui agradaria el pirata endur-se. No perd l'esperança, però segur que se sentiria molt identificat amb les paraules de Rousseau a les que hem fet referència al començament d'aquest article: «Tot està bé quan surt de les mans de l'Autor de les coses, tot degenera entre les mans de l'home» (Rousseau, 1762a, p. 35; 1762b, p. 7).

Aquest no és l'únic conte en el que trobem l'aroma rousseunià. *Gato y ratón* (Bogacki, 1996) n'és un altre en el que es percep aquesta idea de la bondat infantil que es pot corrompre amb el contacte adult. Uns gats i uns ratolins són avisats per les mares respectives de la maldat dels seus eterns enemics de forma paral·lela. Però un dels cadells de cada grup, amb ganes de córrer món, no escolta els advertiments per part de les mares respectives i opta per sortir a l'aventura. En les seves experiències, coincideixen ambdós personatges i es fan amics. Quan tornen a la llar, narren les seves aventures a la resta de la saga, la qual experimenta una contradicció tremenda amb els coneixements adquirits verbalment o «idees imposades a l'individu des de fora» (Grimsley, 1973, p. 71). Però, a partir d'aquell moment, decideixen apostar pels petits aventurers i el seu criteri innocent i descobreixen allò en el que tant insisteix Rousseau a la seva obra *Emili o de l'educació*: «Ep! res de bons discursos» (Rousseau, 1762a, p. 105; 1762b, p. 92). O d'aquesta altra manera encara més clara:

Aquestes són les màximes enganyoses a partir de les quals la falsa prudència dels pares treballa per convertir els fills en esclaus dels prejudicis amb què es nodreixen i en joguines de la turba insensata que pretenen utilitzar com a instrument de les seves pròpies passions. (Rousseau, 1762a, p. 213; 1762b, p. 225)

Un altre exemple de la literatura infantil actual que coincideix amb aquesta idea de Rousseau és un conte titulat *Un camaleó a l'escola de gats* (Aliaga, 2011). Amb ell coneixem la història d'un camaleó que és portat a l'escola de gats per la tossuderia de la seva mare que la considera molt adient per al seu fill, malgrat estigui tan allunyat de la condició felina. El petit camaleó, lògicament, li pregunta perquè ha d'anar-hi. La mare li respon que «...un camaleó podia canviar d'aspecte i de color. I podria ser qualsevol cosa que volgués» (Aliaga, 2011).

A partir d'aquest surrealista diàleg, el camaleó torna a casa explicant-li a la seva mare tot el que no ha pogut fer per no tenir els atributs dels gats (orelles, bigotis...). A cada queixa, ella ho atribueix al seu oblit i improvisa alguna solució. Fins que arriba el dia que els gats es troben amb un gos ferotge, posen en pràctica tot el que han après a l'escola, no obtenen cap resultat i surten molt malparats. La seva mare li pregunta què ha fet ell per sortir del problema. A la qual cosa el camaleó respon que res en absolut. El gos no el va veure perquè, senzillament, estava camuflat.

En definitiva, es tracta d'un conte en què els interessos, en aquest cas materns, es deixen conduir de forma errònia perquè, òbviament, esquiven la realitat natural del fill. Uns interessos mediatos per unes circumstàncies socials que, a tots ulls, posen en contradicció el principi més fonamental: no és pas l'educand el que s'ha d'adaptar a l'educació, sinó justament al revés. Rousseau li diria a la mare del camaleó:

La previsió! La previsió que ens porta constantment més enllà de nosaltres, i sovint ens situa on mai arribarem, vet aquí la causa veritable de totes les nostres misèries. (Rousseau, 1762a, p. 88; 1762b, p. 71)

Conclusions

En aquest article hem fet un recorregut pel que serien les lectures infantils de Rousseau i la percepció que obté de la seva afecció lectora, les que ell recomanaria al seu Emili i, finalment, hem cercat les petjades de Rousseau en algunes obres de literatura infantil. Concretament en quatre clàssiques, com són *Peter Pan*, *El llibre de la jungla*, *Tom Sawyer* i *Pippi Calcesllargues*, i en tres de més actuals, com els *Contes per a infants*, de J.A. Goytisoló, *Gato y ratón* i *Un camaleón en la escuela de gatos*.

Una de les primeres conclusions és que Rousseau vivia amb un gran esperit contradictori la seva afecció lectora. La culpabilitzava de ser l'origen de les seves quimeres i, també, del seu esperit lliure i republicà que, al seu parer, tants problemes li va portar. Només un autor considera que el va deslliurar de tants mals ocasionats: Plutarc. En especial, les seves *Vides paral·leles*, la qual cosa no deixa de ser curiosa, en tant que va situant virtuts i defectes de dos personatges. Una comparativa que posa en relleu les contradiccions de l'ànima humana. Contradiccions que òbviament estan presents en tota trajectòria vital, però que en Rousseau prenen un significat especial, ja que aquest esperit contradictori no és pas un tret aïllat de la seva personalitat «...ell mateix sabia que la seva vida, més que una línia recta, semblava una línia trencada, amb avenços i reculades; en suma, amb aparents contradiccions, que era necessari explicar per tal que no ho semblesin» (Cardona i González, 1971, p. 31)¹⁰. Les contradiccions van formar part de la seva vida igual que l'aire que va respirar. Prou conegut és un fet tan traumàtic com l'abandonament dels seus fills a un hospici anomenat Hôpital des Enfants-Trouvés, la qual cosa no es pot deslligar d'una pràctica social a la França de l'època que situava l'abandonament dels fills al néixer en percentatges realment esgarrifosos¹¹ des de la

(10) Recordem amb nostàlgia i estima, des d'aquestes línies, a la professora Àngels Cardona (1923-2011) i les seves classes a l'Institut Verdaguer el curs 1987-1988 a les que l'autora d'aquest article hi va assistir mentre cursava el COU. El seu germà li va dedicar una obra on apareix ella amb el pseudònim d'Ana: Cardona, F. L.L., *Vae Victis: ¡Ay de los vencidos!* (Barcelona, PPU, 2012).

(11) Parlem d'un 41% d'infants abandonats el 1772, dels quals un de cada set era legítim. El 70% de nens admesos durant els seus primers mesos de vida no arribaven a l'any. Dades extretes de les notes a peu de plana de Mauro Armiño (Rousseau, 1782-1789b, p. 426).

nostra perspectiva del segle XXI i els avenços en les nostres obligacions educatives envers els infants. Malgrat tot, no deixa de ser un fet singular i ben especial de Rousseau que ho va justificar de moltes maneres. Fins i tot quan Madame de Luxemburg, una de les seves amigues i protectores, el va animar a emprendre la recerca dels seus fills, segons s'explica al Llibre onzè de *Les Confessions*, una de les justificacions que va donar el filòsof als abandonaments va ser la de contribuir, amb aquest fet, a un estat ideal com el de la República de Plató, que considerava « el millor tractat d'educació que s'hagi escrit mai » (Rousseau, 1762a, p. 39; 1762b, p. 12).

No deixa de ser paradoxal que, malgrat el dolor que arriba a expressar la seva dona Thérèse Levasseur cada cop que paria un dels seus fills, Rousseau l'obligués a portar a terme l'horrible acció. I no deixa de ser també prou contundent la seva reflexió sobre el fet i la seva aparent manca de culpabilitat al respecte, al mateix temps que és capaç d'expressar d'una manera tan sublim, tan subtil i tan magistral tot el que cal fer per educar bé un infant. Un dels seus biògrafs ho resumeix de la següent manera: «Però només va poder expressar tot el bé perquè coneixia el mal» (Guéhenno, 1952, p. 374).

Tornant a la idea de com de perjudicial era la seva afecció a la lectura, i enllaçant-ho amb els seus propòsits educatius, Rousseau no escatima una crítica forta i contundent a acostar els infants a les lectures de ficció, concretament les faules, car eren les lectures més de moda en aquell moment. I, finalment, acaba per concloure que això el fa decidir-se per apartar-ne l'Emili, al qual només li recomanarà un llibre que serà en *Robinson Crusoe*.

No podem evitar pensar que si Rousseau aixequés el cap i tafanegés per una secció infantil de qualsevol llibreria o biblioteca actual, probablement el tornaria a amagar abatut per la magnitud del mercat editorial. No només la lectura és un bé infantil reclamat i fomentat per tots els bàndols pedagògics, sinó que fins i tot existeixen projectes específics per a fomentar-la des del moment del naixement¹².

Arrel d'aquesta lectura, hem anat enllaçant el que serien les virtuts que trobem en la novel·la de Defoe i els preceptes educatius de l'Emili. Un encaix que ens permet comprendre aquest esperit envers l'anhel per la perfecció humana tan present en Rousseau i que passa per reconèixer com ha de ser aquesta ànima i com cal actuar per tal que ho sigui. De tot plegat, es tracen virtuts com ara la reflexivitat, la humilitat, l'austeritat, la destresa i l'enteresa, a més de tenir com a escenari una altra de ben remarcable com és l'autonomia. Tant en Emili com en Robinson, les hem anat trobant i enllaçant. A més, totes elles impliquen la comprensió d'algunes emocions que no són massa reconfortants, com l'odi, la por o la tristesa, però que configuren el paisatge de qualsevol vida humana. Però, a més, totes elles es necessiten mútuament. No es pot dibuixar una ànima complerta, si no hi són totes.

D'altra banda, quant a les petjades de Rousseau a la literatura infantil, hem trobat també alguns trets curiosos. Per exemple, en un seguit de clàssics com *Peter Pan*, *El llibre de la jungla*, *Tom Sawyer* i *Pippi Calcesllargues*, es deixen entreveure qüestions

(12) *Nascuts per llegir* és un dels projectes que es porta a terme a la Xarxa de Biblioteques de la Diputació de Barcelona i que empra organismes com els Centres d'Atenció Primària amb l'objectiu d'acostar els nadons a la biblioteca. El que en pensaria Rousseau ja ens ho podem imaginar.

essencials en el pensament educatiu rousseaunià, com el paidocentrisme i, d'aquesta visió de l'infant com eix central, sorgeixen idees com la seva naturalitat i espontaneïtat i la necessària reivindicació de la seva llibertat per tal que es doni via lliure a tot plegat. En les obres més actuals, com *Contes per a infants*, *Gato y ratón* i *Un camaleón en la escuela de gatos*, hem vist altres idees rousseaunianes que es podrien resumir amb la idea «Adults, deixeu els nens en pau», que no podem evitar que ens recordi l'emblemàtic crit de Pink Floyd al *The Wall* amb: *Teachers, leave the kids alone*¹³. Quan no ho feu, esteu espatllant un projecte de vida i, en conseqüència, un projecte social. Quan voleu imposar els vostres falsos criteris en la cerca d'un futur millor, ignorant les veritables necessitats de l'infant, no feu altra cosa que posar el germen de l'odi entre els futurs adults. Quan voleu imposar un model educatiu, sense pensar en l'infant, no feu una altra cosa que contradir la natura humana, falsejant el que no pot esdevenir i que, a més a més, acabarà sent letal per al mateix educand.

Encara queda una esperança que no perd el pirata honrat que insaciament va portant nous habitants a l'illa ignorada. Cada cop més petits, més tendres, més innocents. A la recerca incansable de la bondat i d'un món millor. Potser, tots plegats, n'hauríem de prendre exemple i, potser, molts que tenim certes responsabilitats educatives, hauríem de reflexionar sobre aquests suposats bons propòsits adults que no fan res més que contaminar amb els nostres odis la bondat natural de l'infant.

Referències

- Aliaga, R. (2011) *Un camaleón en la escuela de los gatos*. Barcelona, Edebé.
- Aristóteles (1974) *La política*. Barcelona, Bruguera.
- Barrie, J.M. (1911) *Peter Pan i Wendy*. Barcelona, Joventut, 1925.
- Bogacki, T. (1996) *Gato y ratón*. Madrid, SM.
- Cardona, A. i González, A. (1971) «Estudio preliminar», a Rousseau, J.J. *Emilio de la educación*. Barcelona, Bruguera, p. 21-59.
- Defoe, D. (1719) *Robinson Crusoe*. Barcelona, Barcanova, 1992.
- Garcia i Farrero, J. (2012) «Els passeigs de Rousseau: solitud, rememoració i herborització». *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació* (Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua catalana i Universitat de les Illes Balears), 19, p. 17-33.
- Gottlieb, G. i Plumb, J.H. (1975) *Early Children's Books and their illustration*. Nova York, The Pierpont Morgan Library.
- Goytisolo, J.A. (2003) *Contes per a infants*. Barcelona, Edebé.
- Grimsley, R. (1973) *La filosofía de Rousseau*. Madrid, Alianza, 1977.
- Guéhenno, J. (1952) *Jean-Jacques Rousseau*. València, Edicions Alfons el Magnànim, 1990.
- Hunt, P. (1995) *Children's Literature an Illustrated history*. Oxford, Oxford University Press.

(13) Es tracta d'un dels versos del tema *The Wall* del grup britànic Pink Floyd de l'any 1979.

- Kipling, R. (1894) *El Illibre de la jungla*. Barcelona, Edicions 62, 2006a.
- Kipling, R. (1894) *El libro de la selva*. Barcelona, Editorial Juventud, 2009b.
- Korczack, J. (1919-1920 i 1929) *Com estimar l'infant. El dret de l'infant al respecte*. Vic, Eumo, 1999.
- Lindgren, A. (1945) *Pippi Calzaslargas*. Barcelona, Juventud, 2008.
- Lomba, J. (1992) «Dos apuestas: Robinson Crusoe y Hayy Ibn Yaqzān», a AAVV *Anales del Seminario de Metafísica. Núm. Extra. Homenaje a S. Rábade*. Madrid, Ed. Complutense, 1992, p. 987-1004.
- Marías, J. (1958) *El oficio del pensamiento*. Madrid, Biblioteca Nueva.
- Montaigne, M. (1580-1588) *Assaigs*. Llibre primer. Barcelona, Proa, 2007.
- Obiols, N. (1998) «Ilustres robinsones ilustrados». *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil* (Barcelona, Editorial Fontalba), 110, p. 46-55.
- Pascual, E. (1998) «La epopeya de un hombre solitario». *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil* (Barcelona, Editorial Torre de Papel), 110, p. 8-18.
- Plutarco (2001) «La educación de los hijos», a *Plutarc, Obras morales y de costumbres* (Moralia). Madrid, Gredos, volum 1, p. 11-45.
- Pujol, C. (1996) «Defoe y su época», a Defoe, D. *Aventuras de Robinsón Crusoe*. Barcelona, Planeta, p. 9-49.
- Rousseau, J.J. (1750) *Discurso sobre las ciencias y las artes. Discurso sobre el origen y fundamento de la desigualdad de los hombres*. Buenos Aires, Losada, 2005.
- (1762) *Emilio o de la educación*. Madrid, Edaf, 1981a.
- (1762) *Emili o de l'educació*. Vic, Eumo, 1985b.
- (1762) *Del contracte social*. Barcelona, Edicions 62, 1993c.
- (1782 i 1789) *Les Confessions*. Barcelona, Edicions 62, 1985a.
- (1782 i 1789) *Las Confesiones*. Madrid, Alianza Literaria, 2008b.
- (1782) *Els sommieigs del passejant solitari*. Barcelona, Proa, 1996a.
- (1782) *Las ensoñaciones del paseante solitario*. Madrid, Alianza Editorial, 2008b.
- Schmid, C. (1943) *El Robinsón Cristiano*. Barcelona, Maucci.
- Starobinski, J. (1971) *Jean-Jacques Rousseau: la transparencia y el obstáculo*. Madrid, Taurus, 1983.
- Suárez, Mª L. (1994) «El mundo de la isla robinsoniana», a Pozuelo, J.M. i Vicente, F. [Coord.] *Mundos de ficción (Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Española de Semiótica, Murcia, 21-24 noviembre 1994)*, p. 1477-1482.
- Trousseau, R. (1993) *Jean-Jacques Rousseau*. Madrid, Alianza.
- Twain, M. (1876) *Las aventuras de Tom Sawyer*. Barcelona, Barcanova, 1984.
- Valverde, J.M. (1968) «Defoe y su Robinsón», a *Historia de la Literatura*. Barcelona, Planeta, p. 389-391.
- Vicens, T. (1978) *Conocer Rousseau y su obra*. Barcelona, Dopesa.

J.J. Rousseau y la lectura: del Robinson Crusoe a la literatura infantil

Resumen: En este artículo trataremos diversos aspectos sobre la relación de Rousseau con la lectura. Uno de ellos hace referencia a la afición lectora del célebre filósofo ginebrino cultivada desde su más tierna infancia. Posteriormente nos centraremos en cómo trataba Rousseau dicha afición lectora en su obra *Emilio o de la educación* (1762). Esto nos llevará a entrar en detalle en la única obra recomendada a su discípulo, *Robinson Crusoe* (1719) de Daniel Defoe, sobre la que haremos un análisis de las virtudes de su protagonista, relacionándolas con algunas ideas pedagógicas rousseauianas. Y, en último lugar, trataremos de encontrar huellas de Rousseau en una selección de obras de literatura infantil consideradas como clásicas, así como otras más actuales. Todo ello con el propósito de conocer un poco más a Rousseau considerando su relación con la lectura como niño, como educador y su presencia implícita en una selección de obras de literatura infantil.

Palabras clave: educación, lectura, literatura infantil, Robinson Crusoe, Rousseau

Jean-Jacques Rousseau et la lecture: de Robinson Crusoe à la littérature infantile

Résumé: Dans cet article, nous traitons divers aspects de la relation de Rousseau avec la lecture. L'un d'entre eux fait référence au goût pour la lecture que le célèbre philosophe genevois cultivait depuis sa plus tendre enfance. Ensuite, nous nous centrons sur la manière dont Rousseau traitait ce penchant dans son œuvre *Émile ou De l'éducation* (1762). Cela nous entraîne à entrer avec attention dans l'unique œuvre recommandée à son disciple, *Robinson Crusoe* (1719), de Daniel Defoe, et nous faisons une analyse des vertus de son protagoniste en les mettant en rapport avec certaines idées pédagogiques rousseauistes. Enfin, en dernier lieu, nous tentons de trouver l'empreinte de Rousseau dans une sélection d'œuvres de littérature infantile considérées comme des classiques, ainsi que d'autres plus actuelles. Tout cela est fait dans la perspective de connaître un peu plus Rousseau en considérant sa relation avec la lecture en tant que lecteur enfant puis comme éducateur, ainsi que sa présence implicite dans une sélection d'œuvres de littérature infantile.

Mots clés: éducation, lecture, littérature infantile, Rousseau, Robinson Crusoe

J.J. Rousseau and reading: from Robinson Crusoe to children's literature

Abstract: In this paper, we deal with various aspects of the relationship between Rousseau and reading. One refers to the famous Genevan philosopher's love of reading, which he had cultivated from a very young age. Subsequently, we focus on how Rousseau addressed this love of reading in his work *Emile or On Education* (1762). This leads us to examine in depth the only book recommended to his disciple: *Robinson Crusoe* (1719) by Daniel Defoe. We analyse the virtues of the book's protagonist, and relate them to some of Rousseau's ideas on education. We then try to find traces of Rousseau in a selection of literary works for children that are considered classics, and in more contemporary works. The overall aim is to find out a little more about Rousseau by considering his relationship with reading as a child and as an educator, and his implicit presence in a selection of literary works for children.

Key words: education, reading, children's literature, Rousseau, Robinson Crusoe